

Кагура

Нагамацу Ацусі

Nagamatsu Atsushi. Kagura

The history of origin of Japanese *kagura* (from Japanese «music of deities»), folk theatrical art which is based on the recreation of the content of the old Japanese myths about the deity's coming to the earth is covered in the article. The typology of folk *kagura* is offered and its varieties are analyzed: *miko-kagura*, *torimono-kagura*, *yudate-kagura*, *shishi-kagura*. Stage actions, incorporated under the name of *kagura*, in particular of Kyushu Island, Miyadzaki are described.

永松 敦 神楽

神楽は日本神話に基づいたものであり、日本の精神文化に深く関係している。その発生の過程を考察。九州に古くから伝わる神楽の分類と分析を試みる。

1. Походження кагури

В Японії існує давня традиція народних сценічних мистецтв, які називаються *кагура*. Ієрогліфи, з яких складається це слово, значать «музика божеств-камі», проте етимологія цього слова інша: воно походить від *камікура*, що означає «місце, де збираються камі», тобто місце, куди сходить божество, і яке стає його житлом. *Камікура* означає «місце, де перебувають камі».

Найдавніша згадка про кагуру в джерелах – це опис танцю шаманки-*міко* в міфі про «кам'яну небесну печеру», із хронік «Кодзікі» та «Ніхон сьокі», укладених у VIII ст. Богиня Сонця Амагерасу Оомікамі не змогла витримати бешкетів свого молодшого брата – Сусаноо-Мікото, і сховалася в печеру. Через це, навіть коли півні заспівали, світанок не настав, й усі камі зібралися на нараду. Тоді богиня Аме-но Удзуме, роздягнувшись догола й перекинувши діжку, залізла на неї, взяла в руки гілки сази – низькорослого бамбука, – пов'язала на голову лозу й почала танцювати.

Так в Японії з'явився танець *міко-кагура*. Саза і лоза, які чіпляли на тіло танцівниці, мали привабити камі, щоб він зійшов на землю. Діжку перевертали, щоби замкнути в неї душу божества; танцівниця, наступаючи ногами на діжку, змушувала цю душу подобішати, а також додавала їй життєвих сил. Сила богині Сонця Амагерасу Оомікамі підупала, і тому, хоча й ранок настав, сонячні промені не з'явилися. У такій ситуації вважали, що Сонцю забракло сил. І тому Аме-но Удзуме, щоби відродити силу Сонця, виконувала магічний обряд *тамафурі*¹.

Можна сказати, що японську *кагуру* віддавна виконували жінки-шаманки, що звалися *міко*².

У IX ст. (доба Хейан³) танці *кагура* почали влаштовувати при імператорському дворі. У 1002 році виник палацовий танець *Найсідокоро-но мікагура*. Головним у

ньому було те, що в садочку перед Найсідокоро⁴ розпалювали вогнище – *нівабі* – та співали пісню під акомпанемент флейт *фуге* і *хіцірікі* та цитри *кото*⁵. Але спочатку відбувався ритуал відкриття, який проводив *ніндзьо* – особа, що керувала проведенням кагури; потім співали пісню «Торімоно». Наприкінці *ніндзьо*, тримаючи гілки *сакакі*⁶, танцював навколо вогнища.

Торімоно – це знаряддя, які тримають у руках, коли виконують кагуру: гілки *сакакі*, *гохей*⁷, луки тощо. Їх використовують, щоби спонукати божество-камі зійти на землю, або прогнати злих духів. У цей час виконавці кагури ще не використовують маски.

2. Поширення «сільської кагури» (*сато-кагура*)

На противагу палацовій кагурі, народна кагура зветься *сато-кагура*. Ритуальні вистави з цією назвою стали загальнонаціональною традицією. Сьогодні народна кагура поділяється на такі чотири види:

- (1) Міко-кагура («шаманська кагура»);
- (2) Торімоно-кагура («кагура з торімоно»);
- (3) Юдате-кагура («кагура з киплячою водою»);
- (4) Сісікагура («лев'яча кагура»).

(1) Міко-кагура

Такі вистави поширені в районі Кінкі (де містяться Кіото, Нара та Осака). Це жіночі танці з віялами, гілками сази та дзвіночками. Їх виконують для ритуального очищення та приваблення камі. Інколи до цих вистав включають і обряд *юдате*, віднесений до третьої групи. *Юдате* полягає в тому, що *міко* занурює гілки бамбука в казан з киплячою водою, а потім, махаючи гілками, розбризкує її довкола з метою очищення від скверни та вигнання злих духів. Цей ритуал виконують не тільки жінки. Інколи їх заміщають священнослужителі чоловічої статі. Старовинні танці *міко* збереглися також і в

інших місцевостях: на островах Цусіма в префектурі⁸ Наґасакі (танець *мьобумай*), на віддалених островах преф. Каґосіма (танець *найсімай*).

В «Історії Японії» Луїша Фроїша⁹ є опис обряду, який бачив Альмейда¹⁰ 1565 року (у восьмому році Ейроку¹¹) у святилищі Касуга-тайся в м. Нара, у Вакамія-хайдені¹²: *міко*, яка його виконувала, під час танцю увійшла в стан *каміґакарі* та вигукувала віщування-*такусен*. *Каміґакарі* – це стан трансу, в якому камі оволодіває тілом людини. *Такусен* – це слова божества, які медіум у трансі передає іншим людям.

(2) Торімоно-кагура

Це вистави, що складаються з танцю з *торімоно*, який виконують без масок, щоби привабити камі, та танців у масках, в яких фігурують божества, злі духи, демони-*оні*¹³ тощо.

Оскільки типовий зразок *торімоно-кагури* виконують у святилищі Сада-тайся у преф. Сімане (стародавня провінція Ідзумо), деякі дослідники відносять цей різновид кагури до «кагури, що походить із Ідзумо» (*Ідзумо-кей кагура*). На святі Сада-тайся, яке зветься Годзагае-мацурі («Свято зміни місця [божества]»), виконується *торімоно-кагура* без масок, яка складається з семи частин: *кеммай* (танець із мечами), *сангу* (танець із гілками *сакакі* та віялами), *годза* (танець із тронем божества), *кандзьо* (танець із метою привабити богів-*камі*), *яотоме* (танець восьми дівчат-*міко*) і *тагуса* (танець із гілками *сакакі*); крім того, виконується вистава *сінно* (сакрального театру Но в масках), що розповідає про історію святилища. Кагура, яка включає танці *торімоно* без масок та танець у масках, поширена в усій країні.

Серед танців у масках велике значення надається двом міфологічним сюжетам – «відкриття небесної печери» (згаданий у вступній частині міф про Амаатерасу Оомікамі) та «знищення змія Ороці» (міф про те, як Сусаноо-но Мікото, молодший брат Амаатерасу Оомікамі, переміг змія Ороці); їх інколи називають *івато-кагура* та *дзіндай-кагура*. *Івато* означає «двері у скелі»¹⁴, а *дзіндай* – «доба богів» (міфічна доба, коли Японією володіли божества-*камі* – до того, як нею заволоділи люди).

Кагура, типологічно подібна до Ідзумо, існує і в інших місцях. У районі Цюґоку це *араґамі-кагура* та *оомото-кагура*; на о. Сікоку – *хонкава-кагура*, *цунояма-кагура*, *ікеґава-кагура*; на о. Кюсю – *такацґо-кагура*, *сіба-кагура*, *мера-кагура*, *кума-кагура* тощо. У районах Канто та Цюбу передається з покоління до покоління *дайдай-кагура*. У давнину витрати на виставу кагури, яку розглядали як жертвопринесення божествам-*камі*, поділялися на три розряди – *дайдай* (дуже великі), *дай* (великі) та *сьо* (маленькі); звідси й назва – «*дайдай-кагура*».

(3) Юдате-кагура

Юдате, як було пояснено щодо *міко-кагури*, – це магічний обряд очищення від скверни через розбрикування киплячої води з казана, який встановлюють там, де проводиться відповідне свято. Він відноситься до різновидів *кагури*. Відома *юдате-кагура*, яку виконують дівчата-*міко* з родин *онсі* (священнослужителів

низького рангу) у святилищі Ісе-дзінгу, що в преф. Міе. Тому *юдате-кагуру* інколи відносять до різновиду «кагури, що походить з Ісе» (*Ісе-кей кагура*).

Подібні традиції існують у декількох місцях. У м. Йокоте (колишня назва Ооморі) у преф. Акіта на горі Хороха-яма виконують *імоцукі-кагуру* (тобто кагуру листопада-місяця)¹⁵, в якій головне місце відведено обряду *юдате* і танцю очищення гарячою водою, але розважальних елементів сценічного характеру в ній небагато. У гірських районах преф. Аїті, Наґано та Сідзуока на свята Хана-мацурі, Імоцукі-мацурі, Тоояма-мацурі, Фую-мацурі тощо танцюють, одягнувши маски старця (*окіна*), гірського бога, демона-*оні*, блазня тощо. На просторі від преф. Ямаґучі до району Будзен у преф. Фукуока обряд *юдате* можна побачити в багатьох місцях, а в преф. Наґасакі на віддаленому о. Ікі *юдате* виконують у складі вистави *ікі-кагури*.

(4) Сісі-кагура

Це обряд, під час якого магічною силою голови лева виганяють злих духів, моляться про захист від пожеж, усяких інших лих та про довголіття. У більшості випадків у танці беруть участь двоє акторів у масках левів, але подекуди – лише один.

Поширений у районі Тохоку, особливо у преф. Івате, танець *гонґенмай* – кагура гірських аскетів-*ямабусі* – виконується і в наш час у січні. Гонґенмай – це танець левів, який виконують по черзі біля кожної хати в селищі як посвяту божествам. Коли обхід селища закінчено, в одній із хат проводиться *ямабусі-кагура*. У цьому випадку голова-маска лева, яку називають *Гонґен-сама*, розглядається як *сінтай*¹⁶, і стає об'єктом поклоніння; у хаті споруджують сцену для кагури, по обидва боки якої запалюють свічки.

У м. Фукуока на Новий рік виконують кагуру на сюжет, в якому мисливець стріляє в лева з рушниці; в Оокавауці, що в селі Сііба преф. Міядзакі, виконують комічну виставу на сюжет про полювання, в якому беруть участь двоє мисливців, кабан і олень. Мисливців зображують актори в клоунських масках. Ця вистава називається «танець кабана». Це результат помилкового тлумачення назви «*сісімай*»¹⁷. Подібних вистав багато в гірських районах о. Кюсю.

3. Кагура о. Кюсю

(Преф. Фукуока)

На о. Кюсю існують багаті традиції кагури. У північній частині преф. Фукуока – районі Цікудзен – поширена *сінсьоку-кагура* (кагура, яку виконують священнослужителі *сінто*); на півдні, в районі Цікуґо, поширений «танець левів», а на сході префектури, в районі Будзен, поширена *торімоно-кагура*, виконують також *юдате*.

(Преф. Саґа)

Хоча вважають, що в преф. Саґа немає кагури, але із зображень на дверях святилища Йоґа-дзіндзя в м. Саґа ми дізнаємося, що в добу Едо там виконували танець *мьобумай* – різновид танцю *міко*.

(Преф. Наґасакі)

У преф. Наґасакі священнослужителі синто виконують *хірадо-каґуру* в м. Хірадо та *ікі-каґуру* на о. Ікі. На островах Гото виконують також каґуру в масках демонів-оні.

(Преф. Оїта)

У преф. Оїта передається з покоління до покоління багато видів каґури: *кусу-каґура*, *онтаке-каґура* тощо. У багатьох випадках каґуру виконують у масках демонів; особливо цікава з цього погляду *кусу-каґура*, в якій беруть участь дванадцять демонів, тут можна побачити видовище, коли ці демони ходять серед глядачів і виконують обряд, спрямований на відвернення лиха.

(Преф. Кумамото)

У преф. Кумамото побуває каґура, яку виконують священнослужителі синто. Її центр – у святилищі Аоіасо-дзіндзя; упродовж двох місяців танцівники обходять кожне святилище на доволі великій території в районі повіту Кума й виконують каґуру. Її програма та характерні особливості дуже відрізняються від інших подібних дійств: наприклад, до неї входять рідкісні танці «Мунаката» та «Велике й мале», виконавці носять головні убори з прикріпленим до них кінським волоссям, яке приховує обличчя, одяг прикрашений величезними гербами тощо. Вірогідно, що це дуже архаїчна вистава.

У звичайні роки каґуру виконують у храмових приміщеннях, але в 2006 році, з нагоди 1200-річчя заснування святилища Аоіасо-дзіндзя, її виконували просто неба на території святилища. Для цього влаштували велике свято Сіме.

Існує ритуальне знаряддя, яке зветься *дайхо-но сіме* («сіме¹⁸ великої коштовності»). Якщо звернутися до історичних джерел, то в «Уваі-сатокане-ніккі» – щоденнику володаря замку Міядзакі, який був васалом клану Сімадзу¹⁹ в добу Сенґоку²⁰, – згадано, як у роки Тенсьо²¹ було встановлено «велику коштовність» на гірському пасмі Кірісіма, що височить на межі сучасних префектур Міядзакі та Каґосіма. Обряд цей було проведено з молитвою за одужання тогочасного голови клану – Сімадзу Йосіхісі. В історичних документах трапляються повідомлення щодо проведення подібних обрядів пізніше, у новий час²², у князівствах на півдні Кюсю – Садовара, Хітойосі тощо.

«Сіме великої коштовності» – це жердина, яку встановлюють, згідно з ученням *сюґендо* (синкретичної релігії, яка сформувалася з суміші різних вірувань – японських культів гір, китайського даосизму, буддизму тощо), з метою зцілення від хвороби, донесення прохання до *камі* та будд, або на знак здійснення такого прохання. У преф. Міядзакі *сімба-каґуру* виконували під час війни, коли багато людей встановлювали *сіме* з проханням про щасливе повернення солдатів із фронту.

(Преф. Міядзакі)

У преф. Міядзакі передають з покоління до покоління багато видів каґури.

Такаціхо-каґура з містечка Такаціхо, відомого як «міфічне село», та *сімба-каґура* з гірських селищ традиційно виконуються приблизно у двадцяти місцевостях. Обидва обряди відбуваються з листопада по гру-

день (а *такаціхо-каґура* – по лютий). Виконавці зупиняються на нічліг у приватному будинку й танцюють усю ніч, виконуючи з вечора до наступного ранку тридцять різних танців; тому цей обряд називають «нічна каґура». Місцевим жителям він знайомий під назвою «свято Зими» (Фуґю-мацурі) або «свято Року» (Тосі-мацурі).

Від селища Нісімера до м. Сайто виконують *мера-каґуру*, причому сцена для неї розміщена не всередині дому, а на подвір'ї святилища. Від цих місць на південь аж до преф. Каґосіма каґуру виконують просто неба. На північ від містечка Такаціхо – у префектурах Фукуока, Оїта та Наґасакі – каґуру виконують у приміщеннях святилищ синто, зазвичай у залах для поклоніння.

Мера-каґура прославляє божество на ім'я Сьокудзін-Самбокодзін, яке проголошується найвищим божеством. Воно фігурує в танці в масках, а глядачі (прочани) поклоняються йому та кидають *охінері* (монети, загорнуті в білий папір), намагаючись влучити в «небесну корону»²³ на голові танцівника, який очолює процесію. Серед варіантів *мера-каґури* особливо вишуканим є той, що зберігся в Сіромі, що поблизу м. Сайто.

У підніжжі гір Кірісіма на півдні преф. Міядзакі каґуру називають *каммай* – «божественний танець». У Харайґаві, що в містечку Такахару²⁴, можна побачити мужній танець, що зветься *дзюнінін-цуругі-май* («танець дванадцяти людей з мечами»), який виконують дванадцять танцівників зі справжніми мечами.

У преф. Каґосіма, у м. Сацума-Сендай, на Новий рік, 31 грудня, виконують танець *ірікі-каммай* («танець приходу божества»). У Каґосімі традиція каґури стикається з багатьма труднощами, – зокрема, бракує людей, які б її продовжили.

4. Мисливська каґура: випадок преф. Міядзакі

У каґурі гірських районів Кюсю чимало мисливських елементів, які рідко трапляються в цьому місцевості в інших частинах Японії.

Наприклад, *сіромі-каґура*. Перед її виконанням, що відбувається 14–15 грудня, місцеві мисливці полюють на кабанів і підносять здобич святилищу. Перед *сіме*, яке встановлюється на сцені, виставляють відрізані голови кабана. Буває, що на підставках для здійснення жертвопринесень викладають в ряд до п'ятнадцяти голів.

Далі, в першій частині програми, яка зветься «Сісітогірі», актори, що зображують мисливців, у масках діда й баби, з луками і стрілами в руках розігрують комічну сцену пошуків кабана. Кабана зображує в'язка хмизу, покладена на кухонну дошку. Мисливці підстрілюють «кабана» та відносять його на кухню святилища, вішають над пічкою і виконують ритуал жертвопринесення богу вогню.

У *сімба-каґурі* першим номером програми є обряд *ітаокосі*. Він полягає в тому, що на кухонну дошку кладуть м'ясо кабана або оленя (пізніше його стали замінювати соєвим сиром – тофу), ріжуть, співаючи пісень, і на початку каґури офірують божествам. У районі с. Омае *сімба-каґура* включає такий ритуал жертвоприне-

сення: цілу тушу кабана розрізають на сім частин, смажать їх на рожні на вогнищі та з'їдають.

Також під час *сїба-кагури* ще й тепер можна побачити, як у день свята приносять у жертву оленя чи кабана й підвішують до стелі над сценою для танців.

У районі Сїба-Нісімера ²⁵ *кагура* насичена елементами, які можна розглядати як мисливську обрядовість.

5. Кагура в місті Міядзакі

Місто Міядзакі ²⁶ – це ареал, де побутує багато різновидів весняної *кагури*. Ці обряди проводяться в березні та квітні, переважно в суботу та неділю, а також у дні весняного рівнодення. Ознайомимося в загальних рисах із тими, які автор статті бачив особисто.

(1) Ікіме-кагура

Проводиться в суботу, найближчу до 15 березня. Починається близько третьої години дня, а закінчується опівдні наступного дня. За цей час виконують програму приблизно з тридцяти танців. Місце виконання – *кагураден* (зал для *кагури*) святилища Ікіме-дзіндзя. Раніше ці обряди проводили в саду біля святилища, де була побудована спеціальна сцена, але, оскільки це сезон дощів, а також тому, що *кагуру* стали виконувати кілька разів на рік, у тому числі на Новий рік та на велике свято – 15 січня за старим календарем ²⁷, виникла потреба в будівлі. На сцені для *кагури* обов'язково встановлюють *сіме*. Під час виконання *кагури* на півдні о. Кюсю встановлюють «*сіме* великої коштовності» – бамбукову жердину заввишки 5 м, до верхнього кінця якої прикріплено кілька паперових смужок (*гохей*). У випадку Ікіме, оскільки обряди проводяться у приміщенні, встановлюють три жердини заввишки 1 м кожна. У жертву приносять курку, яку кладуть напівмертвою на підставку для жертвоприношення; інколи курка змахує крилами й лякає людей. Цю курку близько восьмої години вечора смажать на вогнищі, а потім цією стравою пригощають глядачів. Під час виконання *кагури* в Міядзакі завжди розкидають велику кількість рисових коржиків *моці* – це називають «розкидання пожертви». В Ікіме також цей ритуал виконують три-чотири рази. Для цього до самого свята всі мешканці в околицях святилища спільними зусиллями товчуть *моці* ²⁸.

Кісінмай

Однією з особливостей *кагури* в м. Міядзакі є виконання на початку танцю *мікімай* ²⁹. Цей танець виконує *гудзі* – головний священик святилища. Перед початком *кагури* божествам підносять *саке*, а *гудзі* танцює сольний танець, тримаючи у правій руці дзвіночок, а в лівій – гілку дуба Зибольда ³⁰. До гілки прикріплені смужки *гохей* п'яти кольорів. Судячи з рухів танцівника, які символізують очищення чотирьох сторін світу, а також із предметів, які він тримає в руках (*торімоно*), цей танець є аналогом танцю *ніндзю* в палацовій *кагурі*. В останньому випадку, щоправда, *ніндзю* тримав у руці *сакакі*, а в Міядзакі її заміняє дуб Зибольда, проте

причина може полягати в тому, що це місто розміщене в зоні широколистяних вічнозелених лісів.

Танець під назвою *мікімай* входить також до складу *кагури сано-каммай* із містечка Такахару преф. Міядзакі та *кума-кагури* зі святилища Аоїасо-дзіндзя, що в м. Хітойосі преф. Кумамото. Проте в обох згаданих випадках цей танець виконується не на початку вистави, а в середині її. У випадку *сано* – це жвавий танець, в якому двоє танцівників із пляшки об'ємом у п'ять *го* ³¹ п'ють *сьоцю* ³², гучно ковтаючи, обертаючись на чотири сторони світу, і до кінця танцю випивають його. У випадку *кума-кагури* цей танець виконують чоловік і дівчина-*міко*, яка тримає в руках підставку для жертвоприношення із пляшкою *саке*; після танцю освяченим напоєм частують прочан.

Танець *кісінмай* у наш час виконують п'ятеро дітей у віці учнів початкової школи ³³, але раніше це був сольний танець. У тому, що спочатку на сцені виконується *кісінмай*, полягає одна з особливостей *кагури* м. Міядзакі. Наприклад, у *кагурі* святилища Нодзіма-дзіндзя в Уцїумі ³⁴ спочатку виконується вистава під назвою «Ірен-кісін», під час якої раптом на сцені з'являється *кісін* ³⁵, що викликає здивування глядачів. *Кагура* зазвичай включає декілька танців *торімоно-май* зі смужками *гохей*, гілками *сакакі* тощо, а потім – танці в масках. Причина полягає в тому, що палацова *кагура* доби Хейан складалася з танців *торімоно-май*, а танці в масках, як це не дивно, – відносно новий елемент: вони з'явилися під впливом сценічних мистецтв на кшталт *саругаку-но* в період від доби Сенґоку до нового часу. Власне, *кагура* як формальний ритуал – це танці *торімоно-май* без масок, а танці в масках як сценічне мистецтво мають яскраво виражений характер розваги після завершення *торімоно-май*. У сучасному Міядзакі може скластися цілком протилежне враження, проте з історії *кагури* зрозуміло, що в будь-якому разі *торімоно-май*, як сакральний ритуал, і є формальна *кагура*. Типовий приклад – танець у *сїба-кагурі*, що зветься «*сікі-сан-бан*» і виконується з паперовими смужками-*гохей*, віялом і мечем. Назва «*сікі-сан-бан*» ³⁶ означає, що це був третій танець у програмі *окіна-саругаку* (танець старого діда, адже *саругаку* – попередник театру Но), яка виконувалася як сакральна вистава. Лише в *сїба-кагурі* була запозичена назва «*сікі-сан-бан*», і в її складі цей танець зберіг свій сакральний характер. Існує правило, що під час виконання цього танцю ще не можна їсти й пити, не можна змагатися в жартівливих піснях. Річ у тім, що під час *торімоно-май* повинна зберігатися тиша, а танці в масках, навпаки, виконуються у жвавій, веселій обстановці, коли присутніх пригощають *саке* та наїдками, а вони обмінюються один з одним піснями. Проте, стверджуючи, що *торімоно-май* має вищий статус, а танці в масках – нижчий, важливо пам'ятати, що це слушно лише з формального погляду. Коли ж подивитися з погляду народних звичаїв, власне, «укорінитися в місцевий ґрунт», то в багатьох випадках у народній свідомості більше значення має танець у масках, бо в ньому являється місцеве божество, відсутнє в палацовій *кагурі*. Наприклад, у *сіромі-кагурі* в м. Сайто фігурує Нісіномія-Даймьодзін або Самбо-Дайкодзін ³⁷; якщо подивитися на це як на явлення самого *камі*, то зро-

зуміло, що саме в танці в масках з'являється найвище божество.

Танці з мечами

Слід зазначити, що в програмі каґури багато танців із мечами – «сольний танець із мечами», «парний танець із мечами», «танець двох мечів», «трое з мечами», «прохід крізь скелю», «четверо з мечами» тощо. Серед танців із мечами на півдні о. Кюсю є танець, що називається «кансій». Якщо танцівників трое, то кожен із них у правій руці стискає руків'я оголеного клинка, а лівою тримається за вістря меча іншого танцівника; тримаючись за мечі двома руками, він прослизає під лезом меча. Це називається *івакуґурі* («прослизання під скелею») або *іватосі* («прохід крізь скелю»). Вважають, що раніше зазначені танці виконували лише в комплексі, один за одним. У каґурі *харайґава-каммай* танець *кансій* розгортається в мужній танець дванадцяти чоловіків із оголеними справжніми мечами, який має окрему назву – *накаїрі* («входження всередину»). Дванадцять танцівників, тримаючись одною рукою за руків'я, іншою – за лезо меча, стоять уряд. Коли вони виконують «прослизання під скелею», це є окрасою програми. Танець *кансій* набув великого поширення. Він передається з покоління до покоління як складова каґури на теренах колишнього князівства Сацума³⁸.

«Футодама» та «Сіба-кодзін»

«Футодама» – танець, в якому бог Тадзікара-о-но-Мікото³⁹ вириває з корінням дерева, – у виконанні має такий вигляд: актори в масках блазнів відбирають один в одного суху гілку; вважається, що це пов'язано з номером «Сіба-хікі» («перетягування хмизу»), який можна побачити в *сіба-каґурі* тощо. Вражає їхня схожість: у «Сіба-хікі» актор у масці грізного божества – *кісіна* – тягне з рук іншого актора або селянина хмиз, і, врешті, відбирає його. При цьому в «Сіба-хікі» у складі *сіба-каґури кісін* співає такі рядки:

«Чи мають господаря ці гори, чи не мають?»

Якщо у цих гір господаря немає, вони будуть моїми!»

Ця пісня явно є ритуалом, за допомогою якого *кісін* стає володарем і божеством гір. Аналогічно можна припустити, що й у перетягуванні хмизу між Футодамою⁴⁰ та блазнем з *ікіме-каґури* міф, узятий із хронік «Кодзікі» та «Ніхон сьокі», приховує ритуал, в якому гірський бог набуває своїх прав володаря.

Далі танець «Сіба-кодзін» зображує, як перед печерою, де сховалася богиня Сонця, встановлювали й прикрашали дерево, у *сіба-каґурі* та *сіромі-каґурі* на प्रतिвагу танцю «Цуна-кодзін»⁴¹. У ньому можна бачити сцену, де головний актор та божество-кодзін обмінюються запитаннями й відповідями. На рівнині зміст цього танцю став доволі невиразним. У горах Сіба-кодзін і Цуна-кодзін – це божества, яких шанують більше, ніж *кісіна*. «Цуна-кодзін» супроводжує розрізання мотузки, це є танець «Цуна-кодзін» – спільний елемент

для каґури святилища Такая-дзіндзя, що в м. Міядзакі, та каґури з Хіровари⁴².

Кінемай

Кінемай («танець з товкачиком») подекуди називають *мімай* або *міторі-май* («танець з ручною віялкою»⁴³). Цей танець можна побачити лише на півдні Кюсю; він дуже характерний для цього регіону. За власними спостереженнями автора цей танець можна побачити в населених пунктах Ікіме, Ооцука, Фурудзьо, Йосімура, Авагі-ґа-хара (де він також називається «каґура святилища Ета-дзіндзя»), Сімокітаката, Уцїумі (у святилищі Нодзіма-дзіндзя)⁴⁴, а в населених пунктах Сіманоуці, Хіровара⁴⁵ тощо на теренах колишнього князівства Садовара⁴⁶ він не побутує. Теперішній стан досліджень не дозволяє сказати, зник він на цих землях, чи його там не було від самого початку. З погляду сьогодення можна сказати, що цей танець виконується в каґурі, що походить із колишнього князівства Сацума; він дуже поширений у преф. Каґосіма – в каґурі *ірікі-каммай* з району Ірікі м. Сацума-Сендай, а також у *харайґава-каммай* преф. Міядзакі; крім того, у землях колишнього князівства Обі⁴⁷ – в *усіотаке-каґурі* з містечка Кітаґо тощо. Цей танець виконують переважно на півдні преф. Міядзакі, на півночі його не виконують.

Кінемай проходить так: двоє акторів із товкачиками, розмахуючи ними, виходять на сцену разом із актором, який тримає ручну віялку; вони виконують рух «прохід крізь скелю», описаний раніше в розділі, присвяченому танцям із мечами, причому той, хто тримає віялку, прослизає під товкачиками. Через деякий час після цього актори з товкачиками стають обличчям один до одного, і кожен кладе кінець товкачика на плечі партнера, потім вони садять на них актора з віялкою і наказують йому встати на ноги. Але існує кілька варіантів: актор із віялкою може бути перевдягнений у жіноче вбрання, а може бути в чоловічому; може бути двоє акторів із товкачиками, а може їх оточувати ще кілька осіб тощо; можуть бути різні варіанти пересувань.

В *ірікі-каґурі* та *харайґава-каґурі* з теренів колишнього князівства Сацума актор, що тримає віялку – хлопчик; а в м. Міядзакі в усіх випадках, які бачив автор статті, цей актор був перевдягнений у жіноче вбрання. В *усіотаке-каґурі* з містечка Кітаґо ця роль також вимагає жіночого одягу; можна припустити, що від м. Міядзакі до земель колишнього князівства Обі включно скрізь цю роль виконує актор у жіночому одязі.

В *ірікі-каґурі* та *харайґава-каґурі* актор, стоячи на товкачиках, розкидає з віялки рисові коржіки-моці та шматочки паперу. Проте в каґурі в м. Міядзакі, хоча актор із віялкою також стає на товкачики, не можна побачити, щоби він у цей час кидав глядачам щось із віялки. У святилищах Ікіме, Фурудзьо, Нодзіма актор із віялкою, перевдягнений жінкою, встає на товкачки, а потім сідає на почесному місці й кладе віялку перед собою. На неї кладуть *моці*; актори з товкачками по черзі б'ють ними по віялці, а потім, схопивши моці й затиснувши в руках, роблять сальто назад і

кидають моці глядачам. У цей час священники виносять прямокутну коробку (*моробута*), наповнену рисовими коржиками, і також кидають їх глядачам. В *Усіотаке-кагури* цей епізод повністю збігається з традицією м. Міядзакі.

Але є велика відмінність між районами Аріта, Ікіме, Оцука та Фурудзьо м. Міядзакі з одного боку, та Нодзімою⁴⁸ – з другого. У Нодзімі та Усіотаке⁴⁹ після танцю з товкачиками не з'являється бог поля. А в м. Міядзакі переважно в усіх видах кагури на сцену виходить бог поля. Проте в районі Оцука він називається Оо-Тосі (Великий Рік).

В Авагі-га-харі в танці з товкачиками бог поля – це актор з віялкою; актори з товкачиками розкидають рисові коржики, що лежать на віялці бога поля, і на цьому кагура закінчується. У Сімокітакаті цю кагуру виконують у сезон, коли паростки бамбука стають особливо смачними, тому її називають «кагура паростків бамбука». Після кагури влаштовують ритуальну учту (*наорай*), де пригощають вареними паростками бамбука. У святилищі Йосімура-Хациман актор у жіночому вбранні тримає віялку, двоє акторів із товкачиками виконують «прохід крізь скелю», і на цьому все завершується. Тут дійство відбувається в спеціальному залі з низькою стелею, тому актора з віялкою не піднімають угору. Це видозмінена форма танцю з товкачиками та виходу бога поля.

Бог поля

Бог поля має жалюгідний вигляд: він у масці старого діда, з носа стирчить папір, голова обв'язана червоним рушником. Він носить на мотузках згорток із соломи, набитий неочищеними зернами рису. В Ікіме бог поля має бамбуковий кошик із дерев'яною чашкою та черпаком; крім того, він тримає бутафорський фалос і веде діалог з актором, що зображує *каннусі*⁵⁰. У районі Аріта актора з віялкою, перевдягненого жінкою, б'ють товкачиками по сідницях, але рисові коржики не розкидають. Бог поля, який з'являється після цього, носить жіноче вбрання й тримає в руках дзвіночок і товкачик. На спині в нього бамбуковий кошик із бутафорським фалосом, редькою-дайконом та женьшенем, бутафорським жіночим статевим органом. Бог поля дістає ці речі й пояснює, чому він їх приніс. У Фурудзьо бог поля з'являється водночас із танцем із товкачиками. Поруч із акторами, що тримають товкачики, сидять ще двоє:

один у масці бога поля, інший – у червоній масці. Актори з товкачиками по черзі б'ють ними по рисових коржиках, що лежать у віялці, а потім садять актора з віялкою на товкачики. У цей час двоє акторів у масках допомагають його піднімати. Себто актора з віялкою тримають не двоє, а четверо. Після цього лише бог поля веде діалог зі священником-*каннусі*. Тут він дістає черпак, іншого реквізиту він не має. Насамкінець він розкидає зерна рису із солом'яного згортка.

Досі дослідження кагури знайомили переважно з танцем бога поля з теренів колишнього князівства Сацума. Відомо, що в цьому танці актор носить на голові *косікі* – підстилку для казанка, в якому варять на пару рис, а в руках тримає *месіре* (черпак); він схожий на поширені в цих місцях кам'яні зображення. Проте бог поля у м. Міядзакі має особливий вигляд, не характерний для кагури колишньої Сацуми. Однак є деякі спільні моменти. Бог поля з кагури *харайгава-каммай* також розповідає, навіщо йому черпак-*месіре* та інші атрибути. Але на теренах колишньої Сацуми ніде немає такої сцени, як у м. Міядзакі, де бог поля розкидає зерна рису із солом'яного згортка, що носить на мотузках, а місцеві мешканці навипередки збирають ці зерна, щоби потім посіяти їх на своїх полях.

У цій статті було викладено загальну історію та класифікацію типів японської кагури; далі ми зосередилися на кагурі о. Кюсю, приділивши особливу увагу м. Міядзакі. Хоча всі ці сценічні дійства загалом називають одним терміном «кагура», не полишає сумнів, чи справді це є кагура. І навпаки, якщо, коли на питання «що таке кагура?» ми відповіли б, що це ті дійства, які продовжують традицію палацової імператорської кагури доби Хейан, то майже вся наявна кагура опинилась би поза цією категорією. Кагура – це те, що утворилося в результаті багатовікового нашарування різноманітних народних сценічних мистецтв і вірувань.

Кагура – це сценічне мистецтво, яке виражає багатство духовного життя японців. У різних місцевостях Японії з покоління до покоління передається це мистецтво, і цілий рік кагура виконується то в одному, то в іншому районі. Щоби зрозуміти краще японську культуру, рекомендуємо всім читачам неодмінно відвідати й побачити на власні очі кагуру, якщо трапиться така нагода.

¹ Тамафурі («трясіння душі») – магічний обряд, спрямований на зміцнення душі людини або божества. Полягає в ритмічних рухах, одночасно струшуючи магічними предметами. В інтерпретації автора статті танець Аме-но Удзуме є різновидом такого обряду. (Тут і далі прим. перекладача).

² Міко – дівчата, що служать у святилищах синто. У давнину були шаманками.

³ Доба Хейан (794–1185/1192) – в

японській історіографії назва періоду, коли столицею було місто Хейан (нині Кіото). Період найвищого розквіту японської класичної культури.

⁴ Приміщення в імператорському палаці, де зберігався один із трьох священних клейнодів – свічадо.

⁵ *Кото* – струнний щипковий інструмент, нагадує гусла.

⁶ *Сакакі* – клеєра японська (*Cleyera japonica*), вічнозелений листяний кущ або дерево. У синто вважається священним.

⁷ *Тохей* – смужки білого, золотого, срібного або різнокольорового паперу, прикріплені до бамбукової або дерев'яної палички. Ритуальне знаряддя в синто.

⁸ Префектура – основна адміністративна одиниця в сучасній Японії. Далі скорочено: преф.

⁹ Луїш Фроїш (Luis Frois, 1532–1597) – португальський місіонер-езуїт, що тривалий час проживав у Японії; автор першої в Європі праці з історії Японії.

- ¹⁰ Луїш де Альмейда (Luis de Almeida, 1525–1583) – португальський місіонер-езуїт, лікар за фахом, що проповідував християнство в Японії.
- ¹¹ Ейроку – за традиційним японським літочисленням, період з 1558 по 1570 рік.
- ¹² *Хайден* – будівля в синтоїстському святилищі, призначена для обрядів поклоніння божествам-*камі*.
- ¹³ *Онї* – в японській міфології демони, переважно злі; зовнішньо нагадують дідьків.
- ¹⁴ Йдеться про печеру, в якій сховалася Амаатерасу.
- ¹⁵ *Імоцукі*, дослівно «місяць паморозі» – стародавня назва одинадцятого місяця японського календаря.
- ¹⁶ *Сінтай* (дослівно «тіло божества») – у релігії синто предмет, який символізує божество або в який вселяється дух божества.
- ¹⁷ Гра слів: *сісі* – «лев», *іносісі* – «кабан».
- ¹⁸ *Сіме* – ритуальна прикраса з солом'яних мотузок із паперовими стрічками.
- ¹⁹ Клан Симадзу правив князівством Сацума на півдні о. Кюсю.
- ²⁰ Сенґоку – період міжусобних війн в історії Японії (1467–1568).
- ²¹ Роки Тенсьо – за японським літочисленням період з 1573 по 1592 рік.
- ²² Новим часом (Кінсей) в японській науці прийнято називати період з 1604 по 1868 рік.
- ²³ «Небесна корона» – особливий головний убір, що зображується на головах будд, богів і небожителів на статуях, в іконографії, театрі Но тощо.
- ²⁴ Такахару – маленьке місто поблизу

гір Кірісіма.

- ²⁵ Гірська місцевість на межі преф. Міядзакі та Кумамото.
- ²⁶ Поняття «місто» (*сі*) в Японії позначає адміністративну одиницю, куди може входити, крім власне міста, значна територія довкола, включаючи села, гори, ліси тощо.
- ²⁷ Старий календар – місячно-сонячний календар китайського походження, що офіційно був у вжитку в Японії до 1868 року. Багато традиційних свят досі святкують за старим календарем.
- ²⁸ Для приготування *моці* зварений рис довго товчуть дерев'яним товкачем у великій ступі.
- ²⁹ Дослівно «танець священного sake».
- Мікі* – sake, яке підносять у жертву *камі*.
- ³⁰ Дуб Зибольда (*Castanopsis cuspidata*) – вічнозелене листяне дерево, поширене на півдні Японії та Кореї.
- ³¹ *Го* – міра об'єму. 1 *го* = 180 мл.
- ³² *Сьоцуо* – алкогольний напій на кшталт горілки, міцністю 35–45 градусів.
- ³³ В Японії початкова школа має шість класів; діти йдуть до школи в шестирічному віці.
- ³⁴ Населений пункт на південній околиці м. Міядзакі.
- ³⁵ *Кісін* або *кідзін* – люте, грізне божество.
- ³⁶ *Сікі* – «церемонія»; *сан-бан* – «третій номер» (япон.).
- ³⁷ Нісіномія-Даймьодзі – локальне божество святилища Нісіномія; Самбо-Дайкодзін – популярний у народних віруваннях *камі* кухонного вогнища.
- ³⁸ Територія князівства Сацума включала сучасну преф. Каґосіма та

південно-західну частину преф. Міядзакі.

- ³⁹ Тадзікара-о-но-мікото – божество фізичної сили.
- ⁴⁰ Футодама-но-мікото – *камі*, що фігурує, зокрема, в міфі про укриття богині Сонця в печері. В обряді, описаному автором статті, схоже, відбулася контамінація Футодами та Тадзікара-о-но-мікото.
- ⁴¹ Кодзін (досл. «грізний *камі*») – назва класу божеств народних вірувань, насамперед бога кухонного вогнища, богів-охоронців оселі, селища тощо. Судячи з імен, Сіба-Кодзін – божество кушів або хмизу, Цуна-Кодзін – божество мотузок.
- ⁴² Хіровара – село на північній околиці м. Міядзакі.
- ⁴³ Має вигляд плетеного плаского кошика особливої форми.
- ⁴⁴ Ікіме, Ооцука – околиці м. Міядзакі.
- ⁴⁵ Сіманоуці та Хіровара – північні околиці м. Міядзакі.
- ⁴⁶ Князівство Садовара містилося в центральній частині преф. Міядзакі; столиця – м. Садовара, нині район на півночі м. Міядзакі.
- ⁴⁷ Князівство Обі було розміщене в південній частині преф. Міядзакі.
- ⁴⁸ Напевне, автор має на увазі святилище Нодзіма-дзіндзя в Уціумі, на південній околиці м. Міядзакі.
- ⁴⁹ Святилище Усіотаке-дзіндзя розміщене в містечку Кітаґо, на південь від м. Міядзакі.
- ⁵⁰ *Каннусі* – священнослужитель у синто.

Каґура // Японські класичні сценічні мистецтва / Заред. Асоціації досліджень історії сценічних мистецтв. – Токіо: Хейбонса, 1969. – Т. 1.

Ватанабе Нобуо. Каґура // Великий словник японських народних звичаїв. – Токіо: Хірокава кобункан, 1999. – Т. 1.

Наґамацу Ацусі. Народні сценічні мистецтва Кюсю: збереження і використання. – Міядзакі: Комякуся, 2006.

Переклад з японської Сергія Капранова